

Observarea participativă a grupurilor sociale dintr-o vecinătate bucureșteană¹

Marin Constantin

Institutul de Antropologie „Francisc Rainer”, București

Lucrarea este o abordare a trei instituții dintr-o vecinătate bucureșteană, și anume o piață, o fabrică și o școală, privite din perspectiva metodei antropologice a observării participative. Autorul argumentează că observarea participativă poate contribui, în termeni de etică, relevanță etnografică și fezabilitate, la identificarea, analizarea și interpretarea grupurilor și relațiilor sociale specifice învecinărilor orășenești. Sunt validate în special rolurile etnografice adaptate vieții comunității locale ca instrumente de înțelegere a interdependenței sociale și economice dintre „actori” precum negustorii, muncitorii și elevii. Identitatea multiplă pe care etnograful și-o asumă în teren este corelată în cele din urmă cu însăși diversitatea culturală a grupurilor sau rețelelor urbane ce fac obiectul cercetării sociale.

Dezvoltarea antropologiei urbane ca domeniu distinct al disciplinei continuă (din anii 1960) mai vechile abordări ale societăților tribale și țărănești, mai curând decât să contravină acestora printr-o reconversie metodologică sau teoretică. Mutarea interesului antropologic la oraș urmează în acest chip procesul mobilității sociale dintr-un habitat rural sau din ecosisteme tradiționale, către mediul citadin, cu un accent pus de cercetători pe urbanizarea populațiilor respective (Foster, van Kemper, 1980, 320). Într-un mod natural, atunci, investigația etnografică a unor atare grupuri urbane are un contur microcomunitar (la nivelul unor mahalale, cartiere, sau enclave etnice), vizând nu atât reprezentarea „lumii orășenești” în ansamblu, cât identificarea unor cadre și rețele de intercunoaștere și interconexiune.

Din această perspectivă, studiul vecinătăților urbane este o încercare de a decupa din complexitatea populației unui oraș anumite tipuri de comunitate, care să releve așadar particularități de viață socială și culturală, unele față de altele. Fără îndoială, precizarea unei „vecinătăți” ca obiect de studiu pretinde și la oraș, ca și în cazul unui sat, o circumscriere teritorială sau economică, prin care caracteristici precum locuirea sau ocupația să justifice o asemenea delimitare. Pe de altă parte, este necesar ca folosirea terminologică a ideii de „vecinătate” să fie ea însăși delimitată de înțeleșurile pe care aceasta le are de multă vreme în societățile tradiționale. În ceea ce ne privește, distingem de la început sensul pe care îl atribuim vecinătății bucureștene prezentate aici, de instituția vecinătăților transilvănene săsești – *Nachbarschaft* –, reglementată prin

1. Cercetarea pe care se întemeiază acest text a fost sprijinită de Research Support Scheme (Praga), din cadrul Fundației Soros, prin grantul nr. 283/2000.

statut, ritual de integrare, conducere, petreceri comune și întrajutorare, susținere identitară (cf. Mihăilescu *et al.* 2003).

În același timp, identificarea unei vecinătăți orașenești nu echivalează cu izolarea acesteia de contextul social mai larg al orașului, ca întreg, sau de alte sfere de apartenență macroregională. Se recunoaște, în general, a fi o „eroare metodologică” a trata o vecinătate urbană ca o „comunitate autonomă”, chiar și când (ca în cazul Burgherside, din Stockton, California) localizarea acesteia într-un anumit cartier respectă criteriul riguros al enclavizării etnice (cf. Ogbu 1974, 98-103). În mod similar, s-a spus că este nevoie de o „transcendere a comunităților locale și parțiale” și de o „redefinire a orașelor în rețele transnaționale”, prin care să se evite „independența iluzorie a vecinătăților [urbane] sau «comunităților» [...]” (García-Canclini 1997, 354).

Vecinătatea Progresul – Rocar – „Grigore Cerchez” (București)

Studiul de față se întemeiază pe datele unei cercetări de teren întreprinse de noi într-o arie comunitară din sudul Bucureștilor, în perioada iulie 2000-iunie 2002. Este vorba de zona Pieței Progresul, a fabricii Rocar și a Grupului Școlar Industrial „Grigore Cerchez”, respectiv trei instituții amplasate la începutul traseului bucureștean al Șoselei Giurgiului, într-un punct de contact între sectoarele 4 și 5 ale capitalei românești. Pe măsura derulării anchetei noastre, am înțeles că instituțiile amintite se caracterizează nu doar printr-o proximitate topografică, ci întrețin o seamă de relații de interdependență, fapt ce ne-a permis să redefinim „aria comunitară” inițială în termeni de „vecinătate”. Așa cum arătat altundeva (Constantin, 2002), principalele grupuri sociale identificate în acest caz – negustori, producători, clienți; ingineri, maiștri, muncitorii; profesori, părinți, elevii angajează patru tipuri de relații reciproce, după cum urmează:

a) Progresul > Rocar (muncitori, maiștri și ingineri în calitate de clienți; muncitori și maiștri ca negustori);

b) Rocar > Cerchez (elevi ca ucenici în practica profesională);

c) Cerchez > Rocar (muncitori ca elevi, în trecut, și ca părinți, acum);

d) Progresul > Cerchez (elevi și profesori în calitate de clienți).

Cum relațiile amintite sunt asimetrice, ele circumscriu piața – ca instituție deschisă în mod egal angajaților fabricii și personalului școlii. Restructurarea economică duce la o descreștere a intensității legăturilor dintre fabrică și școală, din moment ce și muncitorii ca părinți, și elevii ca ucenici nu mai consideră fabrica drept o oportunitate profesională. În aceste condiții, însemnătatea pieței decurge din capacitatea sa de a atrage și menține o clientelă, la care contribuie deopotrivă caracterul agricol al negoțului local, reședința negustorilor și clienților în vecinătate, și dimensiunea interetnică a schimburilor comerciale.

Specializarea agricolă a majorității producătorilor ce vin la piață coincide cu originea rurală a celor mai mulți dintre muncitori, ca și cu practica de creștere a copiilor-elevi pe lângă bunicii acestora. La fel, identitatea urbană a majorității negustorilor corespunde cu domiciliul urban al salariaților fabricii și ai școlii. Narațiunile biografice ale muncitorilor și elevilor evidențiază un pattern dual de reședință, ce alternează apartamentul de la bloc (al familiei nucleare) cu gospodăria rurală (indeobște, reședință a bunicii, însă reinvestită cu funcții productive după căderea comunismului).

Relațiile interetnice dintre români și romi (țigani) sunt uzuale la piață (nu însă la fabrică și la școală), ca și cum munca uzinală și profilul tehnic al școlii ar fi prescrise doar românilor, nu și romilor. În fapt, eficiența practicii negustorești, alături de lipsa generalizată de calificare în meserii moderne, explică prezența curentă a romilor în piață.

În concluzie, se poate spune că agricultura, nu industria este cea care oferă resursele economice ale vecinătății Progresul-Rocar-Cerchez. Muncitorii și elevii (preponderent, români) încearcă deopotrivă să-și păstreze sau să găsească un loc de muncă în industrie, de la care se așteaptă teoretic un venit care să întregască baza rurală de subsistență. Nu acesta este cazul negustorilor romi, ce posedă rareori pământ la țară și nu au alt viitor economic în zonă în afara comerțului.

Observarea participativă ca etică, relevanță și fezabilitate

Așa cum teoria antropologică a fenomenelor socioculturale cere o documentație de teren printre informatorii direcți, etnografia (ca etapă empirică, de colectare a datelor de teren, a antropologiei culturale) are în centrul său metoda observării participative. S-a spus (Russell, 1988, *apud* Marghescu, 1999) că, dacă orice observare participativă este o muncă de teren, nu orice muncă de teren este și observare participativă. Datele etnografice obținute prin participare se cuvin desigur a fi coroborate cu cele obținute prin alte metode, cum ar fi interviul biografic sau chestionarul de valori. Însă ceea ce conferă acuratețe și legitimitate observării participative, ca *principală* metodă antropologică, este faptul că ea tinde să integreze cercetătorul cu obiectul cercetării sale, în ipoteza că o atare situație va genera o înțelegere calitativă, din interiorul sistemului social studiat. Arătând că „antropologia caută să izoleze în toate formele vieții sociale [...] *niveluri de autenticitate*”, și că „astfel de forme de viață socială nu pot fi niciodată cunoscute numai din afară”, Claude Lévi-Strauss compară (1978, 452-453) observarea participativă cu principiul autoanalizei din psihanaliză.

Observația directă ca metodă antropologică apropiată, încă o dată, această disciplină de științele naturii; ea a permis cercetătorilor

„să separe normele în raport cu comportamentul și să vadă relația dintre ele ca fiind problematică”, chiar dacă, pe de altă parte, o atare „insistență pe observație” menține antropologia „în afara raporturilor de putere” din lumea contemporană (Wolf, 1999, 132). Ce se întâmplă însă atunci când, din moment ce etnograful studiază „*printre oameni*”, sau „*cu aceștia*” (Ingold, 1995), observația devine „participativă” până într-acolo încât „etnografia învață de la oameni” (Spradley, 1980)? Poziția cercetătorului ce „își așază cortul în mijlocul satului” ales pentru studiu, cu scopul „receptării punctului de vedere nativ” (Malinowski, 1960), pune probleme foarte importante de etică și de relevanță a unui asemenea demers la nivelul analizei și interpretării datelor etnografice.

Potrivit lui Gheorghiu Geană (2002), un efect al observării participative este „atenuarea pe cât posibilă a potențialului agresiv al cunoașterii științifice” din planul fenomenului uman, printr-o tranziție metodologică a cercetătorului „de la agresiune la umilință”. Într-o viziune critică, observația participativă comportă o „relație inegală ca putere și resurse, asimetrică prin imposibilitatea controlării de către cel observat a datelor observatorului”; cu toată „empatia” inerentă ideii de participare, antropologul este văzut în continuare ca un străin, sau chiar ca o „persoană de exploatat pentru plată, funcții, sau contacte cu lumea din afară” (Clammer, 1984, 65, 77-78). După un alt punct de vedere (Narayan, 1993), calitatea „nativă” a antropologului este de asemenea problematică, dat fiind că, în prezent, în contextul accelerării comunicării interumane și în cel al globalizării, cercetătorul are de fapt o „identitate multiplă”, lucru dificil de „situat” și, în orice caz, de experimentat. Anumite abordări postmoderne în antropologie (de pildă, Tyler, 1986) sugerează, la adresa crizei de reprezentare a textului etnografic, o modalitate de expunere „polifonică”, prin care să se „audă” nu doar „vocea etnografului”, ci și aceea a informatorului său din teren.

Exaltată sau controversată, inovată sau distorsionată, „mărturisită” sau „camuflată”, observarea participativă nu este o practică hazardată, capricioasă și discontinuă, ci se traduce printr-un sistem de tehnici și noțiuni care, aplicate și verificate consecvent în teren, dau seamă de opțiunile și interpretările cercetătorului. S-a vorbit, astfel, de „scopul dublu” al etnografului (angajarea în activitățile locale și observarea acestora), de „conștientizarea explicită” a situațiilor sociale, de „lentilele largi”, de „experiența «înăuntru» și «în afară»”, precum și de „introspecția” pe care cercetătorul trebuie să o exerseze în teren (Spradley, 1980, 54-58). Problema participării implică, de asemenea, distincția dintre „non-participare”, „participare pasivă”, „participare moderată”, „participare activă”, și „participare completă” (Spradley, 1980, 59-62). Odată ce aceste tehnici au fost precizate, se poate urma procesul de cercetare etnografică, constând în „observații descriptive”, „domeniul de analiză”, „observațiile concentrate”, „analiza taxonomică”, „observațiile selective”, „analiza de conținut”, „descoperirea temelor culturale”, „inventarul cultural”, și – abia acum! – „scrierea etnografiei” (Spradley, 1980, 73-171).

Desigur, urmărirea unui asemenea program minuțios de cercetare rămâne pentru cei mai mulți dintre noi un deziderat profesional stringent, depinzând și de limitele actuale de formare și practică antropologică din România. În cele ce urmează, vom reda trei „vignette” etnografice, referitoare la Piața Progresul, Fabrica Rocar și Grupul Școlar Industrial „Grigore Cerchez”, așa cum le-am consemnat în perioada anchetei noastre în vecinătatea urbană amintită, în paginile unui jurnal de teren. Scopul demersului de față este de a ilustra legătura dintre aplicarea *ad hoc* a observării participative și concluziile la care autorul a ajuns la sfârșitul anchetei sale etnografice.

Un jurnal etnografic în București (iulie 2000-iunie 2002)

Înainte unei asemenea consemnări autobiografice, să amintim faptul că jurnalul etnografic a devenit de mai multe decenii un accesoriu curent al cercetării de teren în antropologia culturală, ajungând chiar în anumite cazuri să fie valorificat editorial prin sine însuși, datorită interesului său intrinsec în înțelegerea condițiilor documentării de acest fel. Potrivit lui Bronislaw Malinowski, autorul celui mai cunoscut jurnal etnografic (publicat postum în 1967): „Scrierea unui jurnal retrospectiv sugerează multe reflecții: un jurnal este o «istorie» de evenimente pe de-a-ntregul accesibile observatorului, și totuși scrierea unui jurnal cere o cunoaștere și o pregătire profundă; o schimbare de ordin teoretic; experiența scrisului conduce la rezultate complet diferite chiar dacă observatorul rămâne același – nemaivorbind de cazul în care sunt observatori diferiți! În consecință, nu putem vorbi de fapte ce există în mod obiectiv: teoria creează faptele. Prin urmare, «istoria» nu există ca o știință independentă. Istoria este observarea faptelor în acord cu o anumită teorie; aplicarea acestei teorii la fapte [...] dă naștere acestora” (Malinowski, 1967, 114).

Piața Progresul

20 iulie 2000. O româncă orășeancă (~ 40 de ani) cumpără castraveți de la o țărăncă, tot româncă (~ 35), care o întreabă pe cea dintâi, „Sunteți bună de *safta* ?”, plimbând apoi banii primiți (o bancnotă de zece mii lei) peste marfă, atingând castraveții și propriul obraz. Cumpăr și eu o jumătate de kilogram de castraveți, și întreb „Ce înseamnă să fii «bun de *safta*»?”. Mi se răspunde că este vorba de „primul client”, în legătură cu norocul pe care acesta l-ar atrage în a vinde marfa; soțul vânzătoarei precizează că „bărbații sunt buni de *safta*”, în vreme ce femeile ar fi „păguboase”. [...]

La un moment dat, Gruia (un patron în vârstă de vreo 45 de ani, țigan, proprietar al unei brutării din piață și angajator al mai multor fabricanți și vânzători de pâine și covrigi), atenționează câțiva țigani (subalterni, sau colaboratori) să se întâlnească cu mașinile „în față, la piață”. Scena se petrece la câteva minute pe când niște funcționari ai primăriei, însoțiți de televiziune, au cerut actele unor negustori de carne din piață. Gruia insistă către cei interpelați, „Să mergeți și voi!”. Întreb pe unul din lucrătorii lui Gruia (un țigan, ~ 25 de ani) dacă se organizează cumva vreun meeting. Acesta îmi spune că este vorba de o demonstrație către Piața Universității și Piața Victoriei, pe motiv că autoritățile ar preconiza desființarea anumitor buticuri sau tarabe; pe lângă paguba patronilor, crede interlocutorul meu, vor avea de suferit și angajații acestora. Îl întreb apoi chiar pe Gruia despre meeting, însă în afara unui „Da!” sec, nu primesc vreun alt răspuns. În urma insistențelor lui Gruia (ce se folosește și de un telefon mobil), se strâng vreo 20 de persoane (toți țigani, în majoritate între 20 și 30 de ani), care pornesc cu trei mașini către centrul orașului. Gruia spune „să meargă cine vrea!”, însă unul din angajații săi (țigan, 25 de ani), se întreabă „unde ne duce?”

3 august 2000. Timp de patru ore și jumătate, vând tomate pentru o familie de români (Mioara și Costel, aproximativ 30 de ani). [...] Mioara îmi arată unele secrete de păcălire la cântar: greutatea umplute cu aluminiu, sfoara cu care se leagă mecanismul, degetul pus pe cântar [...] O țigancă îmi spune că, dimineața, mi-ar fi cumpărat roșiile angro. [...] Atunci când un client cumpără mai multe roșii (de exemplu, cinci kilograme), se adună lume în jur, iar vânzarea se întetește. [...] O româncă (~ 55 de ani) îmi oferă mai mulți bani pentru o jumătate de kilogram, și îi pun o roșie în plus; cumpărătoarea ia însă roșia din tas, și zice: „Nu se poate, e munca dumitale!” [...] Un copil țigan (~ 7 ani) îmi cere o roșie de pomană; cum nu e marfa mea, îl

îndrum alături, spre o țigancă (~ 35 de ani), spunându-i „Mergi acolo, sunt mai frumoase!” Țigancă îi pune roșia într-o sacoșă, în care țigănușul primește astfel de daruri. Un român (~ 70 de ani) cumpără șapte kilograme de roșii, alegându-le, după ce lăsăm cu 30% din preț; omul plătește atent, meticolos, apoi adaugă: „Tocmeală țigănească, plată românească!”

7 noiembrie 2000. Vând pere aduse pe piață de o rudă ce locuiește la țară și care deține certificat de producător. Clientela mea este formată mai ales din români, vârstnici, și care cumpără îndeobște câte un kilogram de fructe. La început, am vândut din „târnă” (un coș de nuiete), în fața unei florării, servindu-mă de un cântar manual de 10 kilograme. Curând, însă, a trebuit să plec, la cererea florăresei, și să mă furizez, asemeni altor vânzători stradali, dinaintea agenților de ordine publică ai pieței. [...] Îmi găsesc un loc de vânzare discret, lângă o altă vânzătoare de flori, căreia i-am dăruit o pară și care avea să-mi cumpere acolo prima jumătate de kilogram. Un român (~ 50 de ani) cumpără un kilogram de pere frumoase întrucât „măine este ziua Sfinților Gavrilă și Mihai”, și va trebui să servească pe oaspeți. Țigănușul de vreo șapte ani, căruia i-am dăruit puțin mai devreme o pară, vinde acum un buchet de flori la o româncă de peste 65 de ani. [...] Treptat, îmi însușesc retorica negustorească: „Preț ca acesta nu mai găsiți!”, „Dacă nu luați acum, nu veți mai găsi!” Garantez corectitudinea cântării față de acele persoane ce nu văd bine, sau le invit să verifice cantitatea livrată la un alt cântar. Nu ezit să spun clienților că îmi ajut ruda (ce vinde în apropierea mea), venită cu pere din zona Vălenilor de Munte: distanța justifică prețul, cum aveam să constat de atâtea ori aici.

14 noiembrie 2000. O țigancă de vreo 45 de ani, ce vinde inele și alte bijuterii, îmi oferă un inel pentru pere; cum eu refuz, îmi propune apoi să-mi ghicească cu ghiocul. [...] Mă strecur din nou printre tarabe, când

apar bodyguardii și încasatorul pieței; îmi dau seama însă că nu reprezintă o „țintă” pentru ei, cu târna mea de pere (în vreme ce eu vând, ei trec pe lângă mine, fără a spune nimic); mă situez, totuși, la limita legalității, din moment ce în sectorul nou amenajat al pieței, mai multe tarabe au rămas neocupate. [...] Înțeleg că a ține prețul în condițiile în care văd bine că unii oameni poftesc la pere, fără a-și permite să dea zece mii lei pe un kilogram, implică un aspect moral însemnat: regret, dar nu am încotro: în fond, este vorba de marfa rudei mele, de munca ei, iar piața este locul „cererii și ofertei”... Refuz în acest fel mai mulți țigani ce-mi cer de pomană, chiar dacă unul – ce-mi „oferă” cinci sute lei pe o pară – mă apostrofează. Cred tot mai mult că principiul moral al pieței este eficiența, nu caritatea.

17 noiembrie 2000. Un țigan (~ 40 de ani) îmi propune să-mi cumpere perele en gros, cu șase mii lei pe kilogram (eu le vând cu zece mii lei); refuz politicos, deși individul mă tutuiește. Un maestru de la fabrica ROCAR, pe care l-am interviewat recent, mă salută în noua mea postură. [...] Același fenomen al pieței: vinzi la câteva persoane, apoi cumpărătorii se adună „ciorchine”... În acest caz, am vândut doar cu opt mii de lei, pentru ca apoi să reușesc a restabili „balanța” la zece mii. Un cumpărător cu ochelari, căruia i-am cântărit un kilogram, pretinde că mai trebuie să pun pere în punga sa (eu am cântărit exact un kilogram, pe linia cântarului). Îmi explică faptul că, din punctul său de vedere (este mai scund ca mine), se vede doar 900 de grame! Îi răspund că este doar o „deosebire de perspectivă” și că piața își are regulile sale: atunci când vând pere „pe alese” (ca în cazul lui), cântăresc exact, iar dacă dau perele la rând, le vând „cu bătaie” [...] Ruda mea îmi spune că a vândut astăzi pere de 350.000-400.000 de lei și că aratul a două pogoane de pământ o costă 290.000 de lei.

18 noiembrie 2000. Întreb primul client (un român de vreo 60 de ani) dacă „este bun

de saftea” (= dacă este norocos la piață); cum el îmi răspunde afirmativ, am îndeplinit ritualul specific, atingându-mi obrazul și marfa cu banii săi. Peste câteva ore, acest client avea să revină și să mai cumpere un kilogram și jumătate. Vând de mai multe ori și la țigani.

20 noiembrie 2000. Este prima dată când vând marfă mai puțin arătoasă de la ruda mea, și mi se pare „mercantil”, și uman, să las din preț (deși, practic, efortul fizic al rudei mele în a aduce perele la piață, rămâne identic). [...] Ca de obicei, înțeleg să „cumpăr” spațiul meu comercial de lângă un butic unde se vinde cafea, prin a oferi câteva pere țigăncii vânzătoare de acolo. [...] La un moment dat, prin piață trece un profesor de istorie de la școala „Grigore Cerchez”, ce mă recunoaște și mă salută. [...] Un nou „asalt” al cumpărătorilor; dau pere „cu bătaie”, însă rețin din bani peste prețul declarat al unui kilogram, ceea ce îmi trage priviri antipatice... Refuz categoric să mai negociez prețul la sfârșitul zilei, mai ales că unii clienți mai vor să-și aleagă perele. Mai am în târnă vreo trei kilograme, însă interesul meu nu este să vând cât mai repede, ci să observ comportamentul negustoresc! Îmi dau seama că negocierea prețului (de fapt, menținerea acestuia) devine un aspect de agresivitate față de acești cumpărători ce nu cunosc interesul meu etnografic. [...] Înțeleg acum mai bine și noțiunea de „chilipir”: atunci când las puțin din preț, cumpărătorii cumpără mai multe kilograme – un alt principiu al pieței. Vând angro (șase kilograme) unei țigănci (~ 60 de ani) ce-mi oferă puțin sub prețul inițial.

23 noiembrie 2000. Ruda mea mi-a fixat un anumit preț „de pornire”. Primul client este un muncitor român (~ 50 de ani) de la ROCAR, ce mă recunoaște. Vând apoi cuiva ce a mai cumpărat de la mine și care știe că „nu înșel la cântar”. Doi țigani (~ 45 și ~ 25 de ani) îmi cer de pomană; îi amân, iar cel mai tânăr dintre ei mă întreabă: „E mai bine să ceri sau să furi?” [...] Vând două

kilograme unei românce (40 de ani) care, la fel ca alți cumpărători, nici nu se mai uită la cântar : are încredere !

24 noiembrie 2000. Trec bodyguardii și spun unuia din ei să vină cu o pungă, să-i pun niște pere ; încuviințează discret. Vând în continuare netulburat, lăsând puțin din preț pentru cei ce cumpără mai mult. Refuz o țărancă ce-mi oferă o funie de usturoi pentru un kilogram de pere.

17 decembrie 2000. Prin piață trece un alai de colindători cu „capra” (opt țigani, între 25 și 60 de ani), dintre care trei cu tromboane, trei cu clarinete, unul cu toba și unul interpretând rolul caprei, cu accesoriiile respective (capul de lemn al unei capre etc.). Alaiul a început dinainte de piață (cam o stație de tramvai mai departe), a traversat apoi întreaga piață, ajungând în punctul în care am vândut pere. Aici, colindătorii au lepădat straiile caprei și au început un recital instrumental ; cel cu rolul caprei a preluat toba. Pe parcurs, negustorii au privit cu simpatie și amuzament la ritual, o româncă de vreo 70 de ani spunând că „ăștia chiar că-și merită banii !”. Într-adevăr, țiganii au primit bani la tot pasul, precum și în momentul recitalului, și de la cumpărători, și de la vânzători, deopotrivă români și țigani (hârtii de zece mii și de cinci mii lei, dar și de o mie sau două mii) ; eu însumi le-am oferit cinci mii (parcursul pieței a durat cam zece minute, iar recitalul, cinci minute). După observațiile mele, colindătorii au strâns aproximativ 60.000 de lei.

15 februarie 2001. În fața unei tarabe, sunt întrebat de o vânzătoare româncă (~ 45 de ani), ce vinde acolo bluze, rochii etc., dacă „nu cumva sunt profesor la «Gr. Cerchez»”. Vânzătoarea este mama unui elev de acolo, aflat în clasa a IX-a ; mă întreabă și dacă predau la clasa fiului său. Spun că sunt un colaborator al școlii, și că încerc să realizez astfel o legătură mai strânsă între școală și inspectorat. Problema doamnei este că fiul său a rămas corigent la Fizică și la Engleză, întrucât nu a avut manuale corespunzătoare.

Îi indic niște librării în centrul capitalei, unde poate găsi și alte manuale, și-i urez „vânzare bună !”.

13 martie 2001. De aproape o săptămână, s-a început în piață o acțiune de „dezafectare” a celor peste 15 buticuri amplasate, se pare ilegal, pe trotuarul limitrof pieței. Totuși, buticurile lui Gruia, patronul țigan, rămân pe moment neatînse. Acțiunea a fost comandată de primărie, deși mi s-a spus (din partea autorităților primăriei sectorului patru) că această instituție a statului nu mai poate controla piețele din sector, care sunt acum privatizate. După demolarea buticurilor, remarc faptul că pe același trotuar s-au instalat acum buticarii de ieri, vânzând cam același produse (ouă, detergenți, cosmetice etc.) pe tarabe improvizate, în număr de vreo 29. Fenomenul mi se pare grăitor pentru vitalitatea comerțului stradal, la limita legalității. [...] Acțiunea primăriei reîncepe imediat, în prezența autorităților locale, incluzând polițiști și jandarmi. Chioșcurile și buticurile sunt mutate lângă un magazin de mobilă din piață. Viceprimarul explică jurnaliștilor motivele : la „reclamațiile cetățenilor” s-a hotărât „eliberarea spațiilor verzi”, a „domeniului public” în general, pentru fluidizarea circulației pietonale. Se amintește de „această mafie a piețelor” ce are „un ascendent” asupra țaranilor din jurul Bucureștilor – aceștia din urmă fiind nevoiți să-și vândă marfa pe unde pot. Atare „comerț nesupravegheat” ar duce la „crearea de stocuri” de către administrația pieței și „acoliții” săi, ce nu mai achită „cota” (probabil, taxele sau impozitele) către stat. [...] O țigancă de vreo 40 de ani întreabă pe viceprimar de ce i se demolează florăria, care ar asigura „pâinea” la unsprezece persoane. [...] Din comentariile curioșilor : „Comerț ar trebui să facă numai cei școliți, nu toți nespălații !” (un român, ~ 50 de ani), „Să se termine odată cu țigănia asta !” (o româncă, ~ 60 de ani), „Era mai bine cu Ceaușescu, fiindcă el nu lăsa în piață decât pe cei cu certificat de producător, era un mercurial stabilit, nu ca acum, când

plătim din pensie de două-trei ori mai mult pe produse luate de la țărani!” (un român, ~ 60 de ani).

10 aprilie. I-au parte la o tombolă organizată în piață, cumpărând un plic de „czekolada”, o cafea cu ciocolată „instant”, produsă de Maspex, Polonia. Cer unei țigănci organizatoare (~ 35 de ani), vânzătoare de cafea, detalii despre tombolă; mi se dau trei bilete de participare, înseriate, și mi se spune că numerele câștigătoare vor fi afișate peste două zile. În acest timp, alte două persoane se așază la rând, în spatele meu.

12 aprilie. Este Joia Mare, piața este plină. Biletele mele de tombolă nu sunt, din păcate, câștigătoare, însă mă bucur oricum pentru că m-am înscris „în joc”. O țigăncă de vreo 40 de ani, ce vinde vopsea de ouă de Paști, mă recunoaște, și spune: „Ce să fac, vând, ce, este o rușine?”

Fabrica ROCAR

9 ianuarie 2001. Beneficiind de recomandarea unui maistru, am cerut permisiunea de a petrece o zi de muncă la atelierul de tinichigerie al secției Construcții-Sașiuri-Caroserie (CSC), spre „a înțelege mai bine oamenii muncii”. Nu a trebuit să insist: maistrul respectiv (51 de ani) a acceptat numaidecât, oferindu-mi, cu amuzament, o pufoaică și o pereche de palmare, și repartizându-mă unuia din muncitori (45 de ani). L-am ajutat apoi pe acel muncitor și doi sudori (32 și 40 de ani) la sudarea barelor de față ale autobuzelor. Prima mea „misiune” a constat în verificarea cu vinclul a unor piese și, atunci când era nevoie, în îndreptarea acestora. La început, muncitorii au făcut puțin haz, apoi s-au obișnuit cu mine (am reușit să execut sarcina amintită destul de bine, fără greșeli). [...] În cele ce au urmat, unul din muncitori (de fel, din comuna Greaca, aproape de satul meu natal) mi-a oferit două păhărele de țuică de prună, pregătite de el în comuna sa de baștină, de lângă București. Am început apoi să stăm de vorbă. Meșterul este din comuna Vidra,

acolo unde părinții săi încă întrețin o seră de zarzavaturi, și unde el colaborează în timpul liber. Părinții săi sunt cei care se ocupă și cu vânzarea legumelor, la Piața Progresul, se pare. La fel mi-a spus și muncitorul cu care lucrez, în privința importanței aprovizionării sale rurale (dintr-o comună din județul Călărași). Ne-am depănat apoi biografiile (eu povestind despre școala mea profesională de mecanică, despre facultate și experiența nefastă de profesor în învățământul liceal, pe urmă despre căsătorie și locuința mea); am precizat că vreau „să dovedesc utilitatea meseriei mele actuale” [aceea de cercetător]. Muncitorul mi-a spus că nu a putut absolvi profesionala de electricieni (pe atunci, o meserie concedată unei... clase de fete), că „din fericire” nu are copii – ceea ce i-ar pricinui mari dificultăți, dat fiind salariul său modest. Am intrat apoi în detalii despre fabrică. Autobuzele ROCAR, deși înzestrate cu motoare Euro 2, nepoluante, nu pot concura autobuzele olandeze DAF, care circulă doar pe arterele bine întreținute din centrul capitalei. Un zvon (neconfirmat) spune că directorul RATB (beneficiar obișnuit al ROCAR-ului) are doi copii la studii în Olanda și că, astfel, ar fi posibilă o înțelegere cu firma olandeză de autobuze, în detrimentul fabricii bucureștene. Apoi, nu există o bună comunicare între muncitorii de aici și conducerea lor. Inginerii (se pare, plătiți prost) nu au nici interes să vină în producție, nici satisfacția de a-și vedea proiectele concretizate. Ceaușescu ar fi dispus ca inginerii să facă o zi practică în mijlocul muncitorilor, spre a li se eficientiza activitatea. Totuși, nu poate fi vorba în nici un caz de un climat conflictual. Muncitorii înțeleg situația actuală a fabricii (de pildă, au fost de acord cu amânarea timp de două săptămâni a plății salariului, spre a fi sprijinită producția). Însă de o reprezentare reală a muncitorilor și a intereselor lor – iarăși nu este cazul. Există sindicat, însă rolul său este minor, deși, mi se spune, după 1990 acesta a fost foarte activ. După vreo doi ani, liderii sindicali aveau să fie corupți,

așa încât nu s-a mai realizat o mediere a intereselor muncitorilor, chiar dacă interlo-cutorii mei afirmă că „și-au păstrat verti-calitatea” și că deci au curajul exprimării propriei opinii. Un lucru ce nemulțumește este că s-a renunțat după 1990 la sistemul categoriilor de salarizare – un sistem de departajare a muncitorilor după competență și performanțe. Acum, dacă la negociere se acordă (global) 15%, atât se va da într-adevăr tuturor, indiferent de calificare și vechime. Salariul este definit ca tot mai insuficient față de nevoile vieții. „Se trăia mai bine pe vremea lui Ceaușescu!”, cred muncitorii, fiindcă pe atunci se putea obține o locuință, ieșea la restaurant în oraș, petreceai concediul la mare, mobilai casa și întrețineai familia. Dacă mai aveam nevoie de un atare argument, constat că sudorii primesc puțini electrozi – la limita necesarului, ceea ce, între altele, nu mai permite unui elev [de la „Grigore Cerchez”] să poată învăța meseria ca altădată. Salopetele sunt vechi, cablurile de sudură la fel, iar temperatura la care se lucrează nu depășește 5°C. [...]

1 februarie 2001. Astăzi lucrez ca forjor, după ce obțin permisiunea maistrului și a muncitorilor, cărora le explic interesul meu de „a înțelege condițiile de muncă pe pielea mea”. Fondul secției este cel al unui zgomot asurzitor al cuptoarelor și ciocanelor de forjă (mă și dor urechile). Cum un cuptor și un ciocan-presă sunt fie în reparație, fie în „restricție energetică”, între utilajele la care se lucrează (cuptor – ciocan) este o distanță de zece metri. Acest lucru face ca forjorii să-și arunce, literalmente, piesele de metal pe care le prelucrează (niște biele), sau să fugă pur și simplu cu cleștii prin aer, cu barele sau bucățile de metal înroșit. Se lucrează într-o brigadă de șase sau șapte persoane, cu o împărțire corespunzătoare a sarcinilor : un muncitor manevrează macaraua, alți trei introduc și scot din cuptor bucăți de metal, alții doi le prelucrează apoi cu ciocanul etc. Maistrul și șeful de secție vin rar aici ; între ei, relațiile sunt

prietenoase : unul din muncitori (50 de ani) îl cuprinde la un moment dat pe șef pe după gât. În ceea ce mă privește, car două bare de oțel de vreo zece kilograme, lovesc (împreună cu alți trei muncitori) cu un baros gigantic (aproximativ 150 de kilograme) în penele de la cuptor, aduc (la cererea unuia dintre muncitori) ulei într-un recipient de cinci litri. Asist, la un moment dat, la o partidă de table între macaragiu și unul din muncitorii cu barosul (care câștigă), în răstimpul dintre introducerea și scoaterea bucăților de metal din cuptor. După câte se pare, acesta este un loc de muncă dăunător pentru sănătate : unul din muncitori (45 de ani) spune că, deși la angajarea sa (1979) nu avea decât o carie, acum, din cauza toxicității, sau zgomotului, sau căldurii, are dantura distrusă și va trebui să-și pună placă. Nu-și permite să-și ia concediul medical (plătit cu vreo 70%) întrucât „azi, 300.000 lei con-tează”. Îmi mai spune că locuiește la bloc, într-un apartament cu trei camere, alături de soție și doi copii, plătind 1,6 milioane lei întreținere dintr-un salariu de 1,7 milioane. Constat același dezgust al muncitorilor față de politicieni și de măsurile noului guvern (menținerea TVA, creșterea prețului ener-giei electrice cu 25%...). Un muncitor îmi spune că-și ajută bunica de la țară să-și lucreze pogonul de pământ (pensia nu-i ajunge bunicii să plătească lucrările agri-cole). Observ (iar muncitorii îmi confirmă) faptul că nici un inginer, cu excepția șefu-lui, nu apare prin secție. „Numai când au ceva personal de făcut la forjă...”, mi se spune. La un moment dat, doi bărbați (de vreo 40 de ani, unul din ei părând a fi maistrul) vin să-și facă un topor și niște cuțite pentru prășitoare. Cum ei sunt probabil clienți de-ai forjorilor, aceștia îi servesc. [...] După pauza de masă, asist la o nouă „forjă” timp de vreo 30 de minute, în care muncitorii prelucrează vreo 20 de biele. Unul din ei, nea Ion (50 de ani) mă interpe-lează cu o anumită iritare în legătură cu prezența mea insolită (în halat, cu pufoaică și palmare) și cu poziția mea „asistentă”. Explic încă o dată ce și cum, apoi mergem

în cabina muncitorilor, unde aceștia mai „respiră” jucând table până ce se „coc” bucățile de metal. Este locul unde nea Ion îmi înșiră problemele brigăzii. Interlocutorul meu a fost lider sindical, însă neînțelegerile cu niște „parveniți” (între care fostul maistru, mort se pare în comă alcoolică, și șeful de brigadă) l-au făcut să se retragă. Nea Ion acuză corupția generală, lipsa de echitate în distribuirea banilor în fabrică, promovarea preferențială prin aranjamente etc. [...] În schimb, nea Ion are o părere bună despre un fost șef de secție, ce ar fi intervenit în favoarea muncitorilor, fiind însă apoi mutat tocmai de aceea... Și directorul fabricii este o figură pozitivă: „Săracul, ce să facă el?...”. Nea Ion are un venit familial de vreo patru milioane (împreună cu soția), cu care trebuie să trăiască cu doi copii, dintre care o fată este studentă la ASE. Această fată a calculat odată necesarul în bani pentru ca o familie, ca a lui nea Ion, să trăiască decent: se pare, 3,2 milioane. [...] Ieșim apoi la cuptor, unde nea Ion mă pune să ridic o bucată de metal încins (vreo 18 kilograme, zice nea Ion), pe care cu cleștele o arunc cam cinci metri mai încolo, unde este prelucrată cu ciocanul. Această reușită a mai atenuat impresia penibilă pe care nea Ion și-o făcuse adineauri despre prezența mea aici. [...] Alături de Forjă, se află Tratamentul, o secție cu diverse uleiuri ce degajă un miros teribil, pe care muncitorii îl inhalează, ca și mine, deoarece, din cauza curentului, nu pot deschide ușile! Cum să nu înțeleg atunci prezența unei sticle de vodcă și a unei alteia de lichior în cabina muncitorilor? [...] Spre sfârșitul zilei, apreciez împreună cu nea Ion, la vreo 900 de kilograme greutatea bucăților de metal ridicate de acesta și de colegii săi, astăzi, cu cleștele. Nea Ion mă întreabă ce cred despre o asemenea muncă pe care un alt muncitor consideră că o poți învăța în patru ani. Poate puțin neatent, sau obosit, spun: „Totul scârțâie aici! Sunt descurajat!”. Sunt nevoit să-i explic apoi lui nea Ion că m-am referit la precaritatea condițiilor de muncă. [...] Este ceva

neobișnuit aici ca un „domn inginer” (cum mi se spune) să vină printre muncitori și să-și petreacă cu ei o zi de muncă...

16 februarie 2001. Cei 1300 de angajați ai ROCAR au intrat în grevă, pe motiv că RATB nu mai dorește achiziționarea autobuzelor contractate, întârzie efectuarea plăților, iar ROCAR, la rândul său, nu va mai putea să-și achite obligațiile financiare către furnizorii de sub-ansambluri și piese de schimb. La rândul său, Primăria capitalei ar intenționa să vireze, în contul firmei concurente DAF, 140 de milioane dolari, fără ca pe producătorii români să-i întrebe cineva. Asist la ședința personalului ROCAR, din sala de festivități a fabricii. Directorul fabricii spune că „Spre deosebire de regiile autonome ale statului, ROCAR primește banii după ce face mașinile. Acum nu mai putem plăti salariile din cauza perturbațiilor din fluxul de fabricație și pentru că RATB face asta ca să ne închidă. S-a încercat de la Ministerul Muncii blocarea contului fabricii. Acum, nu putem să vă plătim salariile. [...] Îmi trebuie cel puțin o săptămână. Pe 28 februarie, apoi la 15 martie, salariul se va lua normal”. Un salariat întreabă: „Dar banii pe concedii?”, „Da!”, „Când? Eu îmi pun problema unor datorii de acoperit, când vreau să-mi iau concediul”. Alt muncitor: „Cred că dumneavoastră, domnule director, sunteți mințit! Sunteți pe dinafară! Nu se mai poate să ne mințim unul pe altul!”. Alt muncitor: „Vine pauza de masă și nu avem ce mânca! Plătim transportul în comun, facem sacrificii foarte mari... În echipa actuală, numai dumneavoastră și noi, muncitorii, muncim. Poate oamenii dumneavoastră au înființat alte posturi, e inadmisibil! Dumneavoastră sunteți de o transparență totală, dar nu și oamenii dumneavoastră! Afară cu ei! Să muncim toți, domnule! De aici trăim, de aici vrem să ne pensionăm!”. Directorul: „Am diversificat producția în ideea de a câștiga bani! Nu se execută însă piesele de schimb. Observația dumneavoastră este foarte corectă și pertinentă!”. Un maistru: „M-aș bucura dacă dumneavoastră ați organiza producția

pieselor de schimb! E trist să bagi un milion [lei] și să nu iei zece! Nu trebuie să știi carte, trebuie să fii un bun organizator. Avem niște oameni minunați, supuși muncii... Stau până la 12 noaptea!”. Directorul: „Așa este!”. Un muncitor: „Lumea vă apreciază pe dumneavoastră, dar vă acuză că nu aveți oameni care să ne conducă! Nu avem oameni competenți, angajați oameni cu școală care să știe ce să facă! [...] Să știe și amărății de muncitori ce se lucrează acolo... E foarte trist să spuneți de bani acum, dar de ce se ajunge aici?”. Directorul: „Dați-mi voie să vă răspund! Anul trecut se pune problema să plecăm cu toții acasă! A urmat o majorare de salariu cu 40%... De acord? Am zis: e singura șansă de avea un loc de muncă în România, ne-am luat salariile lunar și la valoarea stabilită. A doua chestiune: politica mea nu e să dau oamenii afară! Considerăm că 99% din oamenii noștri sunt buni; cei ce nu merită, vor pleca acasă... A venit anul ăsta: am preluat datoriile de 272 miliarde [lei]. Plățiți datoriile ce le-au făcut alții, să aveți un loc de muncă...”. Maistrul: „Nu trebuie să-i tragem la răspundere?”. Directorul: „E corect, fiecare trebuie să răspundă. Anul ăsta, avem asigurări de la guvern că se va umbla la legislație, pentru ca armata, poliția, regiile autonome să ia mașinile românești. Se va umbla la datorii, vom fi ajutați... Am fost la primarul general, i-am explicat noutățile, i-a plăcut... Am zis că nu suntem cu nimic mai prejos ca DAF. [...]”. Alt maistru: „Există o problemă a banilor și o alta a locului de muncă...”. Directorul: „Sunt corelate!”. Maistrul: „Pentru problemele astea interne, trebuie văzut cine e vinovatul. Fiecare să răspundă pentru ceea ce face, pe banii lui... Cei cu halate sunt plătiți mai mult!”.

Grupul Școlar Industrial „Grigore Cerchez”

1 septembrie 2000. Deschidere de an școlar. Pe lângă conducerea școlii și corpul profesoral, mai sunt prezenți un preot și doi

polițiști. Vestimentația elevilor este destul de lejeră (haine sport sau evazate, blugi, cercei la urechile unora dintre băieți...), lipsită de sobrietate a festivităților de acest fel din trecut. Preotul, însoțit de doi asistenți (probabil, studenți la Teologie) oficiază o slujbă, cu crucifixul și busuiocul: școala este astfel sfințită: „Să-i mulțumiți bunului Dumnezeu că sunteți la școală, părinților și profesorilor voștri...”. Mai sunt de față și primarul sectorului cinci și directorul fabricii ROCAR. În alocuțiunea sa, directorul școlii se referă la „țelul de pregătire pentru viață” al elevilor, care „trebuie să dea tot ce au mai bun” și să „colaboreze cu profesorii”. Primarul se angajează „să facă tot ce este posibil în sprijinul învățământului și al acestor generații”, cu „ajutorul părinților și bunicilor”. Directorul fabricii declară că „noi, uzina ROCAR, fostă AUTOBUZUL, dorim să vă ajutăm”, dat fiind că elevii „reprezintă viitoarea forță de muncă pentru fabrica noastră” și că „este nevoie de autobuze”.

13 septembrie 2000. La clasa IX E (compusă din 23 de elevi) se organizează o ședință cu părinții. Sunt de față patru tați și zece mame (printre ei, o singură familie). Profesoara-diriginte (profesoară de fizică, în vârstă de ~ 50 de ani) spune că „de regulă, eu nu-mi las promoțiile; trebuie să formăm un colectiv unit!”. Este nevoie de un comitet al clasei, alcătuit de părinți, cu președinte, casier, și doi membri; președintele va fi rugat să facă parte și din comitetul de părinți pe școală: „nu vrem să fiți solicitați suplimentar, dar măcar ca titlatură...”. Este posibil să se ceară plată clasei pentru trei cutii de vopsea, necesare laboratorului de fizică. Pentru alocațiile elevilor, este nevoie de o cerere, cu codul numeric al buletinului părintelui sau tutorelui; și elevul își poate ridica banii. Fondul școlii implică o contribuție de 100.000 lei pe an școlar. Se preconizează cumpărarea a zece computere Pentium, întrucât cele existente – „486” – ar fi „depășite”. Manualul de fizică are prețul de 20.000 lei, însă profesoara promite ca va preda îndeajuns

la clasă și că va face și meditații. Promovarea elevilor depinde de media trimestrială, nu de nota de la teză. Se discută posibilitatea unei excursii la mănăstirea de la Cernica, sau la stațiunea Cheia. Bursele se vor acorda elevilor ai căror părinți au probleme sociale (de exemplu, șomajul). Se amintește de ziua liceului – comemorarea arhitectului Grigore Cerchez, la 10 octombrie. Părinții își lasă numerele de telefon; colaborarea lor este așteptată „pentru mici atenții”, cum ar fi de 1 Martie etc. Pe viitor, dirigintele promite să viziteze părinții. O mamă denunță problema manualelor alternative, „o brambureală”: „Ce să facem dacă editurile scot manuale în neștire?”. Diriginta recomandă folosirea manualelor vechi, care însă au rămas puține. Se speră într-o sponsorizare pentru achiziționarea de manuale. Un tată este nedumerit de principiul manualelor alternative, din moment ce „la matematică este la fel: este o știință exactă!”. Din partea părinților, diriginta a primit trei buchete de flori.

5 decembrie 2000. Conduc o lecție de Istorie la clasa IX C, despre *Formarea popoarelor în Europa*. Amintesc de grupele mari de populație din Europa, de migratori și autohtoni, referindu-mă în special la etnogeneza românească, la „aporturile etnice și lingvistice” survenite în acest proces. Clasa este destul de greu de stăpânit (un elev și o elevă mănâncă parizer în timpul lecției, veșnicul șușotit din bancă etc.). Apreciez, totuși, și câțiva elevi activi, cu răspunsuri bune despre cronologie, despre cine sunt „neolatini”, „germanicii” și „slavii” din Europa etc. Unul dintre elevi știe chiar pasaje din *Tatăl Nostru* în limba latină. Înregistrez însă și erori: o fată (cea care consumase parizer...) îmi spune că danezii sunt... neolatini. Îmi dau seama însă și de o omisiune personală, aceea de a nu-i evoca în această lecție tocmai pe greci! Iată așadar că putem greși împreună...

20 decembrie 2000. Vin împreună cu profesoara de Limba franceză într-o sală de unde se aude muzică. Găsim aici clasa X D, a

cărei dirigintă mă invită să particip la „bairam”. Elevii mă servesc cu Cola și fursecuri. În sala de clasă, se află și un brad, balonașe, o glastră cu trandafiri... Pe lângă Cola, se mai servește Sprite și Tutti Frutti. Muzica este făcută din manele (Vali Vijelie și Costi Ioniță), la care se adaugă piesele celor de la 3 Sud Est. Petrecerea are aspectul unei reprezentații: elevii și elevele dansează (cu unduiri, etalări...) sub privirile dirigintei și ale profesoarei de franceză; la un moment dat, se formează șapte perechi (predominant, de la X D, dar și de la alte clase). Mai multe fete poartă fuste „mini”; patru dintre ele se prind într-o horă, apoi dansează două câte două. Adeseori, fetele și băieții dansează singuri, bătând ușor tactul. Urez „Sărbători ferice!” și „La Mulți Ani!”, apoi mă retrag (am căutat să nu rămân mai mult decât ceilalți profesori invitați).

11 ianuarie 2001. Asist la o lecție de Matematică la clasa IX F; sunt prezenți zece băieți și treisprezece fete (șapte dintre băieți sunt așezați în ultimele bănci). Unul din elevi este scos la tablă, pentru a rezolva un exercițiu cu radicali; cu mici ezitări, elevul știe să „amplifice”, să „adune radicalii” etc. Fetele alături de care stau în bancă au rezolvat rapid exercițiul (înaintea elevului de la tablă), deși în recreație mi-au spus că preferă geografia, româna, istoria, nu și matematica sau fizica. La tablă iese apoi o fată; deși nici ei nu-i lipsesc ezitățile, nivelul de cunoștințe mi se pare acceptabil. Unii băieți se joacă (unul a luat cheia celuilalt): „Mai rău ca la grădiniță!”, comentează „colega” mea de bancă. S-au dat astăzi două note de șase și un opt; în notare s-a ținut seama și de caietele elevilor.

15 ianuarie 2001. Lecție de Religie la clasa de școală profesională III P 3. Tema este *Despre Botezul Domnului* (cu trimiterea la Evanghelia după Matei, 3). La începutul lecției, la fel ca elevii și profesoara, mă închin și eu și rostesc împreună cu ei, *Tatăl Nostru*. În timpul lecturii din Matei, patru băieți stau cu capul pe bancă. Cum

majoritatea elevilor vine cu întârziere, profesoara spune „Măcar să vă folosească aceste ore de religie”. În ceea ce mă privește, sunt prezentat drept „inspector”. Unul dintre elevi întreabă, „Unde a fost Iisus timp de 30 de ani?”, „Biblia nu ne spune...”, „Doamnă, unde a fost 30 de ani?” insistă elevul. „Pe pământ!”. În fața elevului respectiv, pe bancă, scrie cu litere îngroșate, „Adrian, Copilul-Minune”. Profesoara avertizează: „Religia este totuși o materie în catalog și fără ea nu se încheie situația la învățătură”. Un elev (țigan) răspunde bine în legătură cu Predica de pe munte; profesoara îl felicită, însă colegul său ce întrebase despre „unde a fost Iisus” zice „Răspunde bine, când nu-l are pe Satana în el!”. „Noi suntem sarea, lumina!” spune elevul felicitat, dar profesoara îl întrerupe: „Să nu mai glumim cu lucrurile astea!”. Unul dintre elevi, pus să citească Predica, ia în derâdere cuvintele Mântuitorului („Oricine se uită la femeie, poftind-o, a și săvârșit adulter cu ea în inima lui”, Matei 5,28), prin „Ce, nu pot să pun mâna pe o fată?!” La indicația profesoarei, „Beți agheasmă dimineața pe nemâncate, când sunteți curați sufletește”, un elev răspunde: „Eu beau când mi-e sete!”.

7 februarie 2001. Asist la o lecție de Literatură română la clasa XII A. Se creează la început ilaritate, atunci când profesoara discută cu o colegă, apoi cere clasei „Liniște! Suntem aici trei profesori!” „Care trei, întreabă cealaltă profesoară, poate doar noi două!” „Ba nu, trei, căci este și domnul profesor [adică eu], acolo, în spate!” La râsetele elevilor și zâmbetele mele, profesoara de română adaugă: „Oricum, domnul profesor se confundă cu elevii!”. Fetele stau în primele bănci, în rândul de la geam; băieții stau în spate și în celelalte rânduri. Un elev intră în clasă cu un fes roșu; îl scoate și constat că are un început de calviție. Cinci dintre elevi lucrează într-adevăr la tema dată pentru acasă („Povestii «Moromeții» de Marin Preda”). Cum profesoara este și directoare adjunctă a școlii,

liniștea clasei se menține. Întreb elevul de lângă mine (ce tocmai a terminat de copiat un comentariu după un coleg) dacă „aceste comentarii sunt făcute de voi sau sunt cumva copiate din manual?”. Răspunsul este „Le facem noi, cu toții [în colaborare], cu cuvintele noastre!”. Cu toate acestea, liniștea din clasă este un bun câștigat cu greu: „Sunteți bărbați acum!”, îi atenționează profesoara pe niște băieți, mutând pe unul recalcitrant dintre ei, în prima bancă.

Asist apoi la o oră de dirigiență, la clasa X C. La început, elevii își povestesc bancuri licențioase, cu eroi polițiști, și ale căror poante și le aplică între ei. Elevii sunt atenționați de diriginta asupra numărului de absențe și a situației la învățătură. Unul din elevi este avertizat că, dacă s-ar fi aplicat strict regulamentul, acum „nu ar fi trebuit să mai fie elev”. Acesta se scuză în legătură cu o durere de măsea și promite că va aduce o scutire medicală. Unul din elevi relatează un conflict dintre un coleg de-al său și un altul, ce l-a bătut pe cel dintâi cu ajutorul fratelui. „Este și vina lui [a celui bătut], face mișto de toată lumea!” Diriginta îl corectează: „Vrei să spui că glumește!”. Tema discuției de azi este „Polițeuta”, cu enunțarea mai multor reguli („a se respecta persoanele mai în vârstă”, „a nu întrerupe pe cineva ce vorbește” etc.). „Din când în când, aplic aceste reguli!”, declară un elev. „Poate când e singur!”, glumesc colegii săi. Observ un grafitti pe banca mea: „Termenul de umanism denumește mișcarea de idei apărută în Italia în secolul al XIV-lea, extinsă cu precădere în Europa Occidentală și Centrală și exprimată sub forma restaurării studiului antichității”. Un elev glumește cu diriginta în legătură cu cine intră primul într-un restaurant, doamna sau domnul: „Primul intră bărbatul!” precizează diriginta, „Normal, ca să vadă prețurile!”, comentează elevul. La ieșirea din clasă, i se permite doamnei diriginte să iasă prima: „Ați învățat regulile!”, observă ea zâmbind. Îmi spune apoi: „Toți elevii sunt sclipitori, dar copilăroși încă”.

Cum profesoara ce ar fi trebuit să predea Consiliere psiho-pedagogică la clasa de școală profesională II P 6 lipsea, preiau eu acest rol, însă am dificultăți în a mă impune. Aflu despre problemele curente ale elevilor: trebuie „să știi manevra”, să „ai tupeu” (față de profesori) etc. Nu contează cum ai scris un extemporal (dacă ai învățat sau dacă ai copiat): important este „să nu te prindă”. Profesoara de Consiliere ar fi fost apostrofată astfel: „Țărancio! Vrei să mă lași corigent?!”. Cel în cauză pretinde că tatăl său deține o agenție de *gigolo*, calitate în care el așteaptă respect de la colegi și profesori. Cum este vorba de o clasă de băieți, între ei circulă glume pe teme de homosexualitate. Pretind cu toții că nu se intimidează față de fete, deși recunosc că, dacă ar fi și fete în clasa lor, s-ar purta mai atent. Doi dintre elevi au cercei la ambele urechi.

În recreație, am surpriza plăcută să întâlnesc un muncitor de la ROCAR (chiar de la Forjă), venit după o adevărată cu care speră să i se reducă impozitul.

23 martie 2001. Țin o nouă lecție de Consiliere, la clasa de școală profesională II P 4. Tema discuției noastre (votată de elevi în raport cu tema „Profesiunea mea”) este „Timpul liber”. Scot pe rând la tablă trei elevi, dintre care doi îmi indică și poreclele lor – „Piciul” și „Oache”. Le deleg acestora poziția de „profesor”, rugându-i să ne spună de la catedră cum își petrec ei timpul liber. Cei trei elevi au răspuns astfel: (1) „Biliard”, „Femei”, „Disco-tecă”, „Somn”, „Muzică”, „Ping-Pong”; (2) „Fotbal”, „Calculator”, „Bere”, „Somn după-amiaza”; (3) „Muzică”, „În fața blocului”, „Somn”. Comentăm apoi aceste lucruri cu întreaga clasă. Constat că majoritatea elevilor se recunosc în atare mod de petrecere a timpului liber. Observ (și atenționez elevii) că lipsește din „agenda” lor cea mai mică referire la învățat sau muncă, ceea ce ei recunosc, însă nu pot admite așa ceva pentru „timpul liber”. Le explic că, după părerea mea, ei nu-și pun această

problemă pentru că sunt întreținuți de părinți, iar opțiunea lor pentru joc persistă încă la vârsta ce o au (16-18 ani). Le sugerez să identifice eventuale surse de câștig, în vederea unei viitoare autonomii personale. Doi dintre elevi spun că au lucrat în vacanță și că vor mai face acest lucru. Mă gândesc la faptul că, deși este vorba de o clasă destul de dificil de controlat, o asemenea modalitate de a implica elevii în desfășurarea lecțiilor ar putea fi extinsă și în cazul altor discipline școlare.

Semnificații metodologice ale observării participative

Am precizat la începutul acestui text motivele pentru care ne-am reprezentat o arie comunitară din sudul Bucureștilor drept o „vecinătate urbană”, cu referire la „interdependența” socioeconomică dintre grupurile locale de comercianți, muncitori și elevi. Am identificat atunci mai multe tipuri de relații între grupurile sociale amintite, precum și între acestea și clientelă (la piață), maiștri și ingineri (la fabrică), corpul profesoral (în cazul școlii). Se pune întrebarea dacă investigația etnografică a vecinătății în discuție a depins într-adevăr de observarea participativă în identificarea grupurilor respective, a caracterului relațiilor dintre ele, a intereselor și valorilor locale, și așa mai departe.

Să spunem mai întâi că observarea și înțelegerea problematicii legate de vecinătatea Progresul-Rocar-Cerchez ar fi fost cu greu posibilă de pe o poziție „neutră”, însă exterioară și distantă. Fără a fi exclusă interviuarea ca procedeu de colectare a datelor de teren, nu am putut reduce practica noastră etnografică la a pune niște întrebări sau la a cere niște păreri. În locul unei anchete rapide și „revelatoare”, am preferat un efort îndelung, adeseori contradictoriu ca abordare, sinuos în desfășurarea sa, și confuz ca tip de relaționare, merit

însă a ne integra – fie și trecător, numai – cu ambianța, conjunctura, simțul comun și ritmul de viață al comunității locale.

Fără îndoială, avatarurile etnografice pe care le-am trăit – „negustor”, „muncitor”, „profesor” – nu ne-au calificat vreodată deplin în „secretele” uneia sau alteia din aceste meserii. Intrarea noastră în „câmpul muncii” din vecinătatea amintită nu a însemnat așadar vreo promovare sau „reconversie” profesională – nu aceasta ne-a fost intenția. Înaintea oricărei opțiuni sau aptitudini pentru policalificare, am căutat astfel să aplicăm o „etnografie multi-situată” (Gupta, Ferguson, 1997), și anume o muncă de documentare adaptată diversității și mobilității ce caracterizează lumea modernă, mai ales în cazul unei societăți urbane.

Aflându-mă atunci *printre* interlocutorii noștri din teren, vorbind cu ei sau tăcând cu ei, am cunoscut lucruri probabil mai greu de transmis ca răspuns la o întrebare directă, nu neapărat indiscretă, însă „grăbită” și orientată. Asemenea lucruri – anecdote, „fapte diverse”, mărturii etc. – au rămas consemnate în jurnalul nostru etnografic, un produs descriptiv, poate amorf și redundant, însă totuși o materie vie care să configureze (în termenii lui Spradley, 1980) un „domeniu de analiză”, să suscite un „studiu taxonomic”, sau care să reflecte niște „teme culturale”. Am încercat cu alte prilejuri (Constantin, 2000-2002; 2002; 2004a, b; 2005) să „analizăm” atare „mărturia de teren”, să „clasificăm” anumite fapte etnografice, sau să recunoaștem acolo o „tematică” de ordin cultural.

Firește că observarea participativă, așa cum am exersat-o în vecinătatea Progresul-Rocar-Cerchez, a implicat prin însăși

înrolarea noastră etnografică, înscrierea în –, și articularea unor – raporturi de putere la nivelul comunității locale. Legitimitatea producătorilor agricoli, nu a „negustorilor”, în a vinde pe piață, „inechitatea” relațiilor de muncă dintre „resursele umane” ale fabricii, asimetria ce marchează interacțiunea „psihopedagogică” a profesorului cu elevii – toate aceste fenomene ridică problema etică a statutului etnografului față de interlocutorii săi și, cu atât mai mult, a inteligibilității locale a muncii sale. Și din acest punct de vedere, opțiunea participativă a cercetătorului se face cu scopul unei receptări familiare a sa de către „informatori” și a degrevării muncii sale de orice notă sau impresie de agresivitate, accent ierarhic sau poziționare ideologică. În acest punct, trebuie spus, prezența etnografului „participativ” este mai puțin ca oricând una de tip „incognito”: cercetătorul are datoria de a face publică munca și obiectivele sale, chiar cu riscul restricționării accesului său etnografic.

Asumându-și o identitate „multiplă” sau „multi-situată”, etnograful angajat în studiul vieții sociale de la oraș sesizează, ca o consecință, și „poli-expresivitatea” surselor sale de informare și documentare. „Interdependența” văzută în acest caz ca marcă de identitate a unei vecinătăți urbane, nu se traduce și ca unanimitate a expresiei culturale locale. Jurnalul etnografic surprinde mai cu seamă niște realități culturale „plurivoce” – a se vedea opinia publică a pieței față de „buticari”, ședința personalului de la Rocar, sau diferențele de personalitate dintre elevi –, relevante pentru contrastul dintre aspectele „explicite” și cele „tacite” ale unei culturi (Spradley, 1980, 142).

Bibliografie

- Clammer, John. (1984). Approaches to Ethnographic Research. *Ethnographic Research. A Guide to General Conduct. ASA Research: Methods in Social Anthropology*. London: Academic Press, 63-85.
- Constantin, Marin. (2000-2002). Tipologia rolurilor etnografice în antropologia aplicată. *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”*, Serie nouă, tom 11-13, 91-98.

- Constantin, Marin. (2002). Urban Sites for Anthropological Research. Three Case Studies from Bucharest. *Ethnologia Balkanica*, 6, 229-244.
- Constantin, Marin. (2004a). Roundtables in the Human Resources Management. An Applied Anthropological Experiment in the Rocar Factory. *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, 27, 5-14.
- Constantin, Marin. (2004b). Problematika socială și culturală într-o școală bucureșteană. *Paideea*, 1 (40), 37-43.
- Constantin, Marin. (2005). Negoț și neguțători la Piața Progresul din București. *Sociologie Românească*, vol. III, 3, 147-157.
- Foster, George M., Robert van Kemper. (1980). Anthropological Fieldwork in Cities. George Gmelch, Walter P. Zenner (editori), *Urban Life. Readings in Urban Anthropology*. St. Martin's Press, New York, 315-327.
- García Canclini, Néstor. (1997). Urban Culture at the End of the Century : The Anthropological Perspective. *International Social Science Journal*, 153 (*Anthropology – Issues and Perspectives : I. Transgressing Old Boundaries*), 345-356.
- Geană, Gheorghită. (2002). From Aggression to Humility and Beyond: The Meaning and Settings of Experience in Anthropological Knowing. Lucrare în manuscris, prezentată la cea de-a treia Conferință a Asociației Europene a Antropologilor Sociali, Oslo, 1994.
- Gupta, Akhil, James Ferguson (editori). (1997). *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press.
- Ingold, Tim. (1995). The Scope of Anthropology. Tim Ingold (editor), *Companion Encyclopedia of Anthropology. Humanity, Culture and Social Life*. Second edition. London and New York : Routledge, XIII-XXXIV.
- Lévi-Strauss, Claude. (1978 [orig. 1958]). *Antropologia structurală*. București : Editura Politică.
- Malinowski, Bronislaw. (1960 [orig. 1922]). *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Arhipelagoes of Melanesian New Guinea*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Malinowski, Bronislaw. (1967). *A Diary in the Strict Sense of the Term*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Marghescu, Georgeta. (1999). *Introducere în antropologia culturală*. București : Editura Fundației „România de Măine”.
- Mihăilescu, Vintilă (coord.), Gabriela Coman, Anne Schiltz, Ferenc Pozsony, Vasile Șoflău. (2003). *Vecini și vecinătăți în Transilvania*. București : Editura Paideea (ediția a doua).
- Narayan, Kirin. (1993). How Native is a «Native» Anthropologist? *American Anthropologist*, 95 (3), 671-686.
- Ogbu, John U. (1974). Learning in Burgherside : The Ethnography of Education. George Foster, Robert van Kemper (editori), *Anthropologists in Cities*. Boston : Little, Brown and Company, 92-121.
- Spradley, James P. (1980). *Participant Observation*. New York : Holt, Reinart and Winston.
- Tyler, Stephan A. (1986). A Post-Modern Ethnography. From Document of the Occult to Occult Document. James Clifford, George Marcus (editori), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley : University of California Press, 122-140.
- Wolf, Eric R. (1999). Anthropology among the Powers. *Social Anthropology*, 7 (2), 121-134.

Abstract

The paper is an approach of three institutions in a Bucharest neighborhood, namely a marketplace, a factory, and a school, as seen from the perspective of anthropological method of participant observation. The author argues that participant observation may contribute in terms of ethics, ethnographic relevance, and feasibility, to identifying, analyzing, and interpreting the social groups and relationships specific to urban neighborhoods. In particular the ethnographic roles adapted to the life of local community

are ascertained as tools in understanding the social and economic interdependence between such „actors” as the traders, workers, and students. The multiple identity that ethnographer undertakes in the field is eventually related to the very cultural diversity of the urban groups or networks that make the object of social research.

Primit la redacție : decembrie 2006